

Romaničko kršćanstvo u germanskoj Europi

prevela **Marta Jurković**

diplomski studij anglistike, prevoditeljski smjer

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Ranonovovjekovna povijest

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Prema kronologiji talijanskih humanista, srednji vijek, *medium aevum*, bio je mračno, barbarsko (stoga i „gotičko“), dugo i nediferencirano razdoblje. Tijekom narednih petstotinjak godina, o tom „srednjem dobu“ nizale su se samo generalizacije. Iako su se s vremenom mijenjale, još za prošloga stoljeća slovile su kao valjan opis cijeloga razdoblja. Međutim, u proteklih stotinjak godina stručnjaci su spomenutom razdoblju posvetili znatnu pažnju i uočili naglašene razlike ne samo između ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, već i razlike među pojedinim stoljećima. Ipak, srednji vijek ne smijemo olako razložiti na nepovezane sastavnice. Iako je kontinuitet zasigurno postojao u dugom trajanju, nisu ga definirali poznavatelji prošlosti latinskoga jezika (što su talijanski humanisti na neki način i bili), već poznavatelji prošlosti europskog gospodarstva i društva.

Unatoč kontinuitetima koje je prepoznala novija historiografija, okretno li se povijesti religije, ustanovit ćemo da je pojmove poput „srednjovjekovna duhovnost“, „srednjovjekovno kršćanstvo“ ili „srednjovjekovna Crkva“ teško shvatiti ozbiljno, ponajprije, zato što previđaju važne razlike. Kako bismo razaznali ključna obilježja religijskih uvjerenja i praksi trebamo izučavati kraća vremenska razdoblja. Ovaj rad bavi se razdobljem od četiristotinjak godina (750. – 1150.), a posebno 10. stoljećem. Stoljeća koja su prethodila istraživanom razdoblju obilježio je dolazak germanskih naroda u zapadne provincije nekadašnjeg Rimskoga Carstva i njihov prelazak na kršćanstvo, dok je tijekom razdoblja nakon istraživanoga došlo do sazrijevanja križarskog pokreta, ali i preobrazbe europskog društva uvjetovane demografskim, trgovačkim i urbanim razvojem. Između spomenutih razdoblja izdvojila se faza vjerske povijesti koju sam odlučio nazvati fazom „romaničkog kršćanstva“, a koju namjeravam pobliže definirati u nastavku teksta. Najupečatljivije obilježje razdoblja jest poistovjećivanje pojma „religija“ s monaškim načinom života koji je bio posvećen poštivanju rituala.¹

¹ Fergusson, Wallace K. 1984. *The Renaissance in Historical Thought, Five Centuries of Interpretation*. Cambridge, Mass. 1, 64, 73-75; Robinson, Fred. C. 1984. “Medieval, the

Prisvajanje pojma iz povijesti umjetnosti, a osobito povijesti arhitekture, za naziv ove faze ili razdoblja nije slučajno. Onodobna vjerska praksa počivala je gotovo isključivo na liturgiji, a crkva je bila njezinim simbolom, ali i pozornicom. Krajolik srednjovjekovne Europe krasile su velebne crkve zaobljenih lukova i čvrstih zvonika, građene od rezanog kamena. Termin „romanika“ stručnjaci koriste za umjetnička djela nastala tijekom 11. i prve polovine 12. stoljeća. Iako su svi stilovi koji su prethodili spomenutom razdoblju (prozvani po etnicima i dinastijama, poput lombardskog, saskog, burgundskog, karolinškog i otonskog stila), također, u nekom trenu smatrani romaničkim, oni se danas svrstavaju u „podrazdoblja“ poznata kao „predromanika“, „protoromanika“ i „prva romanika“. Najstariji spomenici svrstani u ijedan od spomenutih stilova potječu iz 7. stoljeća. Germani, koji su u vrijeme Tacita kuće gradili od drveta i svoje bogove štovali u prirodnom okružju, a tijekom doba seobe svoje umijeće posvećivali izradi nakita, monumentalnu arhitekturu mogli su zamisliti tek kad su se naselili na rimskom teritoriju i prešli na kršćanstvo. Tijekom 670-ih, Benedikt Biscop, anglosaski opat koji je tijekom svojih proputovanja kontinentalnom Europom zamijetio građevine od rezanog kamena, doveo je klesare iz Franačke „kako bi mu izgradili kamenu crkvu na rimski način“.²

Završetak romanike naznačilo je usvajanje novih graditeljskih tehnika, posebice pojava križno-rebrastog svoda koji je obilježio gotiku, novo razdoblje u umjetnosti. U sjevernoj Francuskoj promjena se počela zakuhavati oko 1100. godine, a nastupila je tijekom druge četvrtine 12. stoljeća u Saint-Denisu. Od renesanse pa sve do prosvjetiteljstva stilovi koji su prethodili gotici bili su poznati pod nazivima poput „germanski stil“, „saski stil“, „normanski stil“, „merovinški stil“ i sl. Početkom 19. stoljeća učeni normandijski antikvari, inače članovi znanstvenih društava koja su s entuzijazmom promatrala i klasificirala biljke, putovali su provincijom promatrajući i klasificirajući stare crkve. Jedan od antikvara, Charles de Gerville, izvijestio je 1818. godine prijatelja o nedavnom putovanju tijekom kojeg je proučio desetke „predgotičkih“ crkava i izrazio svoju namjeru da ih prozove „romaničkim“ crkvama. „Svi se slažu“,

Middle Ages”. *Speculum* LIX. 745-756; Frankel, Paul. 1960. *The Gothic: Literary Sources and Interpretations through Eight Centuries*. Princeton. 259-260, 290-291; De Beer, Esmond S. 1948 “Gothic: Origin and Diffusion of the Term; the Idea of Style in Architecture”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. XI. 143-162; Ur. Le Goff, Jacques. 1968. *Hérésies et sociétés dans l’Europe pré-industrielle, 11e-18e siècles*. Pariz; Ibid. 1977. *Pour un autre moyen âge* Pariz; Cipolla, Carlo. 1980. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy*. New York. 1000 –1700; Vauchez, André. 1988. “Le christianisme roman et gothique (milieu XIe –milieu XIVe siècle)”. *Histoire de la France religieuse*. Ur. Le Goff, Jacques; Rémond, René. Pariz. I. 283-415; prvo potpoglavlje naslovljeno je “La France romane (v. 1050 – v. 1120)”, no u njemu se ne raspravlja o važnosti termina “romanika” u ovom kontekstu, 285-325. Za definiciju religije vidi: Du Cange, Charles. 1883, 1887. *Glossarium medie et infimae latinitatis*. s.v. *religio*. Niort.

² Nichols, Stephen G. 1983. *Romanesque Signs: Early Medieval Narrative and Iconography*. New Haven. 206; Beda. 1841. *Lives of the Abbots of Wearmouth and Jarrow. Bedae opera historica minora*. Ur. Stevenson, Joseph. London. 143.

piše Gerville, „da je ta glomazna i nezgrapna gradnja zapravo nagrđen rimski stil, koji su s vremenom unakazili naši neotesani predci.“ Otada se pojam „romanike“, ali i starijih termina koji evociraju dinastije ili čitave narode, očuvao kao naziv kojim se održava predodžba o strukturnom i stilskom kontinuitetu razdoblja od kraja Velike seobe pa sve do 12. stoljeća.³

Romanika se odvijala u germanskoj Europi, posebice u Europi Franaka, koji su dominirali kontinentom tijekom 8. i 9. stoljeća, ali i u Europi Vizigota, Burgunda, Langobarda i Anglosasa, kao i Sasa te drugih germanskih naroda koji su nastanjivali prostor poznat pod nazivom Germanija. Spomenutim narodima bila je zajednička kultura koja se temeljila na ideji posvećenog vodstva,⁴ vladajućeg ratničkog sloja i razmjeni darova, a štovali su brojna božanstva kojima su gradili svetišta. Njihovo društvo bilo je obilježeno nasiljem, zavadama i osvetama. U sjevernoj Italiji, na Iberskom poluotoku te u Galiji i Britaniji očuvali su se keltski narod i kultura, dok su Galija i Britanija bile neizbrisivo obilježene upadima Skandinavaca, tih odmetnutih germanskih plemena. Ovim radom nastojat ću definirati najznačajnija obilježja religije germanske Europe u razdoblju od oko 750. do 1150, obilježja religije koja se prakticirala unutar (i, u nekoj mjeri, izvan) zidova romaničkih crkava. Kako sam prethodno napomenuo, religija je u spomenutom razdoblju bila ponajprije monaške naravi. Nadalje, za sve one koji nisu pripadali monaškoj i klerikalnoj eliti, religija je bila posredovano iskustvo. Konačno, valjanost svojih načela i praksi potvrđivala je pozivanjem na uvelike mitologiziranu predodžbu Rima.⁵

Monaštvo

Gotovo jedinstven model vjerskog života počivao je na odricanju od svjetovne moći i udubljanju u monašku zajednicu koja je živjela prema reguli sv. Benedikta. Redovnici i redovnice imali su znatno veće šanse postići spasenje od drugih ljudi i taj privilegirani status omogućavao im je pristup moćnicima, kao i znatan utjecaj na politička zbivanja. Svaki germanski moćnik – kako kralj, tako i kneževi, vojvode i ratnici koji su uz njih pristajali i oponašali ih – imao je omiljeni samostan, a mnogi od njih i sami su posjedovali jedan ili više njih. Svaka uistinu važna obitelj posjedovala je obiteljski samostan, tj. opatiju koju je osnovao netko od predaka (i na taj način postao svetcem), u kojemu su članovi obitelji služili kao opati ili opatice i koji je, konačno, služio kao obiteljski mauzolej. Redovnici su bili savjetnici vladarima, a usto su i mo-

³ Focillon, Henri. 1963. *The Art of the West in the Middle Ages*. Ur. Jean Bony. New York. II. 3-13; Branner, Robert. 1965. *Gothic Architecture*. New York. 21-22; Gidon, Ferdinand. 1934. “L'invention de l'expression Architecture Romane par Gerville (1818) d'après quelques lettres de Gerville à Le Prévost”. *Bulletin de la Société des antiquaires de Normandie*. XLII. 268-288; Gunn, William. 1819. *An Inquiry into the Origin and Influence of Gothic Architecture*. London. 6, 80; Frankel. *The Gothic*. 507-508.

⁴ Izvorno “sacred kingship”. Riječ je o vjerskom i političkom konceptu koji vladara drži utjelovljenjem ili posrednikom Božje volje (nap. prev).

⁵ Riché, Pierre. 1985. “Spirituality in Celtic and Germanic Society”. *Christian Spirituality: Origins to the Twelfth Century*. Ur. McGinn, Bernard; Meyendorff. New York. 163-176.

lili za njihovu dobrobit i uspjeh te sastavljali biografije, prijekore i traktate o političkoj teologiji kojima su određivali standard kraljevskog ponašanja. Držali su, *de facto*, monopol nad obrazovanjem i pismenošću, a svetački redovi popunjavali su se, ponajprije, pripadnicima samostana. Monaški model života nametan je čak i biskupima i kanonicima, a mnogi su biskupi na položaj dovedeni upravo iz samostana. Samostani Whitby u Northumbriji i Luxeuil u Burgundiji bili su ishodišnom točkom brojnih biskupa. Tijekom romanike brojni su pape ujedno bili i redovnici, a ne čudi ni činjenica da je pri kraju proučavanog razdoblja opat Saint-Denisa služio kao regent u odsustvu francuskog kralja koji se uputio na križarski pohod. Monaštvo je stoga bilo ključnim čimbenikom u žarištu moći, iako tomu nije oduvijek bilo tako.⁶

Kršćansko monaštvo bilo je rubnom pojavom gotovo petsto godina – od svojeg rođenja u trećem pa sve do sredine osmog stoljeća. Prvi kršćanski asketi doslovno su „bježali od svijeta“, sklanjajući se u egipatskim, palestinskim i sirijskim pustinjama. Samostani su, kao „gradovi u pustinji“, zapravo bili „protugradovi“, a označavali su opreku gotovo svemu što je *civitas*, ta ključna društvena jedinica antike, predstavljala. Među duhovnim savjetima koje je Ivan Kasijan primio tijekom svojeg obilaska asketskih središta 390-ih, pronašla se i zapanjujuća preporuka da se „kloni žena i biskupa“. „Žene“ su predstavljale grešnost društva. No, zašto se trebao kloniti biskupa? I oni su predstavljali opasnost jer se kršćanstvo uspješnim širenjem i pokršćavanjem cara preobrazilo i romaniziralo. Ono više nije bilo skromna religija iznikla u Palestini. *Civitas* je bila osnovna organizacijska jedinica Crkve. Svaki biskup predsjedao je kršćanskom zajednicom svojega grada i njemu pridruženih teritorija poput kakvog rimskog magistrata – služba je politiku i zakon nadređivala asketizmu. Nije, stoga, čudno da se određen broj vjerskih purista odlučio povući pred kompromisnim svijetom nastalim potezima cara Konstantina, bježeći ne samo od grešnosti utjelovljene u liku žene, već i od biskupa sekularne Crkve. Žene koje su odlučile pobjeći preživljavale su uz pomoć transvestizma.⁷

Iz perspektive biskupa, asketski impuls koji su predstavljali pustinjaci i redovnici trebalo je držati pod kontrolom. U rimskoj Galiji biskupi su nastavili živjeti životom svojih senatorskih prethodnika, bez pretjeranog upliva religije, a kad im ne bi pošlo za rukom zauzdati monaštvo, kao u slučaju svetog Martina, karizmatičnog redovnika koji je kasnije i sam postao biskupom, otvoreno su pokazivali svoje negodovanje i odbojnost. Episkopat je ostao službom rezerviranom za starosjedilačko romanokeltsko stanovništvo Carstva, dok su germanski preobraćenici bili tretirani kao pridošlice u rimske krajeve, ali i u Crkvi.⁸

⁶ Lawrence, Clifford H. 1989. *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. London. 69-73, 133-135. Starija historiografija proučavano razdoblje naziva „monastičkim stoljećima“ [monastic centuries] ili „stoljećima benediktinaca“ [the Benedictine centuries]. Vidi: Knowles, David. 1969. *Christian Monasticism*. New York. 37-61.

⁷ Leclercq, Jean. 1986. „Monasticism and One World“. *Cistercian Studies*, XXI. 277-310; Kasijan, Ivan. „Institutiones“, XI. 17. *Patrologia Latina*. XLIX. 418. (dalje PL); Anson, John. 1974. „The Female Transvestite in Early Monasticism: The Origin and Development of a Motif“. *Viator*, V. 1-32.

⁸ Heinzelmann, Martin. 1976. *Bischofsherrschaft in Gallien: Zur Kontinuität römischer Führungsschichten vom 4. bis zum 7. Jahrhundert*. Soziale, prosopo-

Međutim, do 7. stoljeća monaštvo se složenim procesima počelo izdizati s margine. Činjenica da je prvi monaški papa misiju pokrštavanja Anglosasa povjerio rimskim redovnicima, Crkvi u Engleskoj dala je naglašeno monaško obilježje. Anglosaske katedralne crkve najčešće su, ujedno, bile i samostani, a mnogi anglosaski biskupi na položaj su došli iz monaških zajednica. Kasnijim zalaganjem pri reformi Crkve u Franačkoj, kao i u misijama u Friziji, Saskoj, Tiringiji, Hessenu, Frankoniji, Alemaniji i Bavarskoj, Anglosasi su svoj utjecaj proširili i na kontinentalnu Europu.⁹

Irska je, također, odigrala ključnu ulogu u monašenju Crkve u germanškoj Europi, ali iz drugačijih razloga. Naime, Irska je pružala gotovo laboratorijske uvjete za proučavanje procesa romanizacije Crkve jer je bila prva zemlja izvan granica Rimskog Carstva koja je primila kršćanstvo. Misionari su u Irsku, uz druge tekovine, donijeli organizaciju temeljenu na biskupijama. Ona se, međutim, nije ukorijenila. Naime, političko uređenje Irske razlikovalo se od rimskoga, stoga se novi oblik crkvene organizacije nije imao na čemu temeljiti. Crkva u Irskoj postala je monaškom Crkvom u kojoj su karizmatični opati i opatice, nasljednici druida, bili desnom rukom poglavica klanova. Biskupi su postojali, no u monaškim zajednicama obnašali su sporednu ulogu. Tijesna sprega asketske duhovnosti i političke moći bila je unikum Crkve u Irskoj, ali i glavni doprinos sv. Kolumbana sljedbenicima u Franačkoj, Burgundiji, Alemaniji i Lombardiji. Franačka aristokracija, kojoj je odavno bio zapriječen ulaz u biskupske redove, objeručke je prihvatila ideju osnivanja i njegovanja vlastitih samostana. Do kraja 7. stoljeća svaka važnija franačka obitelj bila je usko povezana s nekim samostanom, a mnogi biskupi počeli su podupirati monaštvo, osobito jer su biskupske položaje počeli popunjavati pripadnici samostana.¹⁰

Sprega franačke crkvene hijerarhije, koja je bila pod snažnim utjecajem Anglosasa i Iraca, i franačke monarhije vrhunac je doživjela 751. godine pomazanjem Pipina Malog, oca Karla Velikog. Arnulfinci su vlast držali već nekoliko generacija, no nisu imali legitimitet. Merovinške kraljeve zbacili su uz pomoć anglosaskih i franačkih redovnika, koji su, pak, stari sustav legitimacije temeljen na božanskom podrijetlu vladara, pravu srodstva i dugoj kosi

graphische und bildungsgeschichtliche Aspekte. München; Sever, Sulpicije. 1967. *Vie de Saint Martin.* Ur. i prev. Jacques Fontaine Pariz. I. 270–273.

⁹ Wallace-Hadrill, John M. 1983. *The Frankish Church.* Oxford. 143–161; Levison, Wilhelm. 1946. *England and the Continent in the Eight Century.* Oxford. 45–93. Od 116 biskupa koji su između 960. i 1066. obnašali biskupsku funkciju u 18 engleskih biskupija, 67 su bili redovnici. Vidi: Knowles, David. 1963. *The Monastic Order in England, 940–1216.* Cambridge. 697–701.

¹⁰ Bitel, Lisa M. 1990. *Isle of the Saints: Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland.* Ithaca. 85–156; Prinz, Friedrich. 1988. *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert).* München. 121–151, 293–315; Wallace-Hadrill. *The Frankish Church.* 55–74; Stancliffe, Clare E. 1980. „Kings and Conversion: Some Comparisons Between the Roman Mission to England and Patrick’s to Ireland“. *Frühmittelalterliche Studien.* XIV. 59–94.

zamijenili crkvenim pomazanjem. Jednu vrstu posvećenog vodstva smijenila je druga, a redovnici su postali neizostavnom sastavnicom novog, kršćansko-germanskog oblika vladanja.

Franci su pod Karlom Velikim postali vodećom političkom snagom u Europi. Standardizirali su monaški način života, a novi režim sve je vjerske zajednice obvezivao da mole za Karolinge i njihovu vojsku. Novo, ujedinjeno kraljevstvo Anglosasa u Engleskoj također se oslanjalo na instituciju pomazanog kralja. Anglosasko monaštvo reformirano je i ujednačeno u 10. stoljeću (odražavajući na taj način ujedinjenje kraljevstva) te stavljeno u službu kraljevske obitelji. Tijekom svih dnevnih molitava redovnici i redovnice morali su moliti za kralja i kraljicu te sve članove kraljevske obitelji.¹¹

Monaška religija bila je u potpunosti prožeta liturgijom. Zadatak redovnika i redovnica bio je, u suštini, moliti i recitirati psalme, što su i činili u sklopu dnevnog oficija. Dnevni oficij, poznat i pod nazivom *opus Dei*, bio je ciklus sačinjen od osam euharistijskih slavlja. Regula sv. Benedikta donosila je načelne upute i nalagala da se određeni psalmi recitiraju u određeno doba dana, a u slučaju da raspored psalama nije zadovoljavao njihove potrebe, redovnici su ih smjeli drugačije rasporediti „pod uvjetom da se svih 150 psalama svakako pažljivo izrecitira svakoga tjedna“. Zatim je slijedio podsjetnik da su pustinjaški oci svakoga dana recitali svih 150 psalama. „Nadajmo se da ćemo, mlaki kakvi jesmo, u tjedan dana uspjeti postići ono što je ocima polazilo za rukom svakoga dana.“ Po pitanju recitiranja psalama, ali i nekih drugih aktivnosti, Benediktova regula nije bila propis koji su redovnici i redovnice morali pratiti do u pojedinosti, već program koji je uz osnovna zaduženja nudio i izazov onima koji su bili spremni ispuniti više od temeljnih zahtjeva.¹²

Benediktov program psalmodije bio je neusporedivo sažetiji od programa karolinškog i kasnijih razdoblja. Prema reformi Benedikta Anijanskog, savjetnika Karla Velikoga i Ludvika Pobožnoga za monaška pitanja, redovnici su svake noći prije početka vigilija¹³ morali u osami izrecitirati petnaest psalama. Krajem devetoga stoljeća redovnici opatije Baume pjevali su 138 psalama dnevno, a od clunyjskog redovnika Ulricha doznajemo da se dva stoljeća kasnije broj psalama popeo na 170. Pustinjaški oci napokon su dobili sebi ravne nasljednike.¹⁴

Vrtoglavi rast broja psalama koji su se recitali tek je jedna naznaka formulaičke naravi monaške vjerske prakse. Mnogo otkriva i organizacija života izvan svetišta koju raspoznajemo u složenim ritualima koji su upravljali

¹¹ McCormick, Michael. 1984. „The Liturgy of War in the Early Middle Ages: Crisis, Liturgies, and the Carolingian Monarchy“. *Viator*. XV. 1-23; Ur. Symons, Thomas. 1953. *The Monastic Agreement of the Monks and Nuns of the English Nation*. London. 5, 13, 14, 16, 21, 22, 58; Deshman, Robert. 1988. „Benedictus Monarcha et Monachus: Early Medieval Ruler Theology and the Anglo-Saxon Reform“. *Frühmittelalterliche Studien*, XXII. 204-240.

¹² Fry, Timothy. 1980. *Regula Benedicti 1980*. Collegeville. 210-211, 214-215.

¹³ Od lat. *vigilia*: bdjenje. U kršćanskom bogoslužju naziv za noćnu molitvu. Poznata i pod nazivima *bdjenje*, *matutin*, *jutarnja*, *misa zornica* (nap. prev).

¹⁴ Lawrence. *Medieval Monasticism*. 80, 100, 113-115.

dnevnim aktivnostima poput odijevanja, održavanja osobne higijene i blagovanja. Religijski pečat ogledao se i u jednokratnom činu umiranja. Kad je 1049. godine Odilo, opat Clunyja, predosjetio da se njegovu životu bliži kraj, odlučio je poći u Rim i tamo umrijeti. Kako se ipak oporavio, Odilo se vratio u Francusku i smjestio se u opatiji Souvigny, sretan što može boraviti u mjestu gdje je preminuo njegov prethodnik, sveti Majol. Odilo se za smrt pripremao riječima i to javno. Položili su ga na ležaj pred oltarom. Molio je, recitirao psalme, dijelio blagoslove, oštrim riječima napadao Sotonu i propovijedao. Odilov je životopisac zabilježio da je psalme pjevao bez greške, a da je glavni cilj njegovih propovijedi bio prekorigi redovnike koji su pritom grijeshili.¹⁵

Sklonost javnom, formalnom iskazivanju pobožnosti bila je u skladu s ufanjem, pa i sklonošću Starom zavjetu. Romanička duhovnost bila je prožeta starozavjetnim vokabularom, motivima i obrascima razmišljanja. Novi sustav političkoga legitimiranja, osmišljen 751. godine za „skorojevičku“ karolinšku dinastiju, pozivao se na starozavjetne uzore, iako bi se moglo reći da je formu baštiniio od svećeničkih pomazanja kakvima su ona bila tijekom 8. stoljeća, poblize na Samuelovo pomazanje Šaula i Davida (1 Sam 10, 1; 6, 13), kao i na osobu svećenika-kralja Melkisedeka (Post 14, 18). Predložak za svećeničke dužnosti i prerogative bio je preuzet iz Knjige Brojeva, točnije iz uputa danih Levitima, a franačka politička propaganda Franke je predstavljala kao nasljednike Izraelaca. Neprijatelji Franaka bili su poistovječivani s neprijateljima starih Hebreja, a njihove nevolje s kušnjama kojima je Bog podvrgavao svoj izabrani narod. Karolinzi i njihovi nasljednici na sličan su način u rimskim i ravenskim zgradama pronašli stilski uzor za crkve koje su gradili, a u Starom zavjetu opravdanje za svoje graditeljske pothvate, pozivajući se na opis Salomonova hrama (1 Kr 5-7).¹⁶

Pod pritiskom kršćanskih misionara i propovjednika, tek pokršteni germanski narodi tijekom 8. stoljeća postupno su prestali svoje mrtve darivati dragim kamenjem, oružjem, konjima, slugama, novcem te drugim predmetima i statusnim simbolima. No, ta „poganska“ praksa obasipanja pokojnika stvarima potrebnima na putovanju u drugi život nije bila obustavljena, već preusmjerena na kršćanska svetišta. Romaničke crkve postale su spremištima vrijednih predmeta koji su iz svjetovnih prenamijenjeni u liturgijske. Na darivanju zlatom i srebrom svetišta u kojima su se častili svetci i slavio Bog nije se štedjelo. Bogatstvo se nije kosilo s predanošću vjeri, već je bilo pokazateljem njezine snage i valjanosti. Pri gradnji novoga samostana u Indenu, Benedikt Anijanski „izrazito je pazio da se nabave vrijedno svećeničko ruho, srebrni kaleži i drugi predmeti neophodni za *opus Dei*“. U 10. stoljeću Ivan Salernski crkvu svetoga Martina u Toursu nazvao je „mjestom koje obiluje vrlinom i blagom, koje je poznato po čudima i vjernosti svojih redovnika“. Spomenute

¹⁵ Henriet, Patrick. 1990. "Saint-Odilon devant la mort. Sur quelques données implicites du comportement religieux au IIe siècle". *Le Moyen Age*. XCVI. 227-244.

¹⁶ Riché. 1984. "La Bible et la vie politique dans le haut Moyen Age". *Le Moyen Age et la Bible*. Ur. Ibid, Lobrichon, Guy, Pariz. 385-400; Nelson, Janet. 1986. *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*. London. 261.

vrijednosti s jednakim je žarom u 12. stoljeću podupirao i opat Suger koji je formulirao „estetsku“ teologiju kako bi opravdao gradnju nove, veličanstvene samostanske crkve, iako se s njegovim stavovima već tad mnogi nisu slagali.¹⁷

Sluge Božje nisu bespravno prisvojili prinose namijenjene mrtvima: oni su blagoslivljali umiruće i mrtve, pokapali ih i zatim molili za njihovo spasenje. Imena onih za koje su *oratores* molili, kako živih, tako i mrtvih, upisivana su u registre zvane *libri vitae* (prema popisima dostojnih spomenutima u Otk 3, 5 i 17, 8) ili *libri memoriales*. Nekrolog časnih sestara clunyjevki u Marcignyju na Loari popisuje 10 000 imena, dok ih *Liber memorialis* opatije u Reichenauu sadrži četiri puta više. Imenovane osobe trebalo se spomenuti tijekom euharistijskog slavlja. Sva se imena, dakako, nisu mogla pročitati na svakoj misi. Knjigu bi stoga redovnici položili na oltar (tj. „umetnuli“ je u nj) tijekom mise te se molili za u njoj spomenute ljude. Glavni posrednici u tom složenom kultu predaka bili su svetci, čiji je zadatak bio pokušati spasiti pokojnike, dok su posrednici između živih ljudi i svetaca bili *oratores*.¹⁸

Domena posrednika

Što je, međutim, bilo s većinom stanovništva koja nije pripadala ni monaškoj, ni svećeničkoj eliti? Dakako, brojni vjerski obredi isključivali su laike, a većina suvremenih povjesničara Crkve perpetuirala tu isključivost. No, laici su, među ostalim, bili glavni osnivači samostana: upravo su oni darivali zemlju, a zatim i sredstva potrebna da bi se podiglo i održalo prebivalište, ali i život vjerske zajednice. Benediktinski samostani građeni u romanici ne bi postojali bez stalne i značajne potpore laika. Moramo razmotriti i veličinu samostanskih crkava. Većina samostana brojila je manje od sto redovnika ili redovnica, dok su najveći među njima imali četiristotinjak članova. S druge strane, brojni samostani imali su sanktuarije koji su mogli ugostiti i do nekoliko tisuća ljudi. Treća crkva u Cluniju, podignuta između 1080. i 1130, bila je duga dvjestotinjak metara, a shodno tome i veća od svih kasnije izgrađenih gotičkih katedrala. Čemu?¹⁹

¹⁷ Ardo. *Vita Benedicti Anianensis*. 17-18 (*Monumenta Germaniae Historica* (dalje MGH), *Scriptores*. XV. I. 206-207); Salernski, Ivan. 1974. *Vita sancti Odonis*. I. 16 (PL. CXXXIII. 51); Ur. i prev. Panofsky, Erwin. *Abbot Suger on the Abbey Church at Saint-Denis*. doradila Panofsky-Soergel, Gerda. Princeton. 15-29, 82-121.

¹⁸ Schmid Karl; Wollasch, Joachim. 1967. "Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen in Zeugnissen des Mittelalters". *Frühmittelalterliche Studien*. I. 365-405; Huyghebaert, Nicolas. 1985. *Les documents nécrologiques* Turnout; Lemaître, Jean-Loup. 1980. *Répertoire des documents nécrologiques français*. Pariz. 2v.

¹⁹ Idući radovi objašnjavaju postupke donatora i značenje pojma "donacija": White, Stephen D. 1988. *Custom, Kinship, and Gifts to Saints: The Laudatio Parentum in Western France, 1050-1150*. Chapel Hill; Rosenwein, Barbara H. 1989. *To Be the Neighbor of St. Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049*. Ithacam. O broju redovnika: Lawrence. *Medieval Monasticism*. 125; Braunfels, Wolfgang. 1972. *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*. Princeton. 47-66.

Laici su hrlili svetcima u želji da ih vide i budu im blizu. Kult svetaca bio je usredotočen na relikvije, jer je cijeli, živi svetac bio u njima prisutan, bez obzira na oblik ili veličinu šovanog tjelesnog ostatka. Relikvije su uglavnom bile bezoblične, a autoritet i kredibilitet dobivale su zahvaljujući relikvijarima (spremnici optočenima srebrom ili zlatom te dragim kamenjem) u kojima su bile pohranjene. Redovnici Marmoutiera redovito su zazivali sv. Martina u nadi da će ublažiti njihove krize. Za jedne suše u procesiji su se uputili na njegov grob te obećali zaodjenuti ga zlatom ako im pomogne, a kad je to i učinio, održali su svoje obećanje. Romanička vjera u prisutnost cijeloga svetca u relikviji očitovala se u izradi relikvijara u obliku kipova prirodne veličine. U opatiji Saint-Martial pozlaćeni kip svetca zaštitnika bio je veličanstveno ustoličen na glavnome oltaru, ruke podignute u znak blagoslova nad vjernicima. Na svetkovini zaštitnika 1018. godine okupilo se toliko mnoštvo da je pedeset i dvoje ljudi nasmrtno izgaženo. Relikvije su ponekad iznošene iz crkava s ciljem prikupljanja sredstava, u sklopu tzv. *circumvectia*, kao u slučaju iz 1066. godine, kad je tijelo sv. Amanda pronošeno Galijom kako bi se zatražila pomoć vjernika pri obnovi istoimene crkve koja je nastradala u požaru. Za teških vremena relikvije su iznošene na bedeme kako bi zaustavile neprijatelja ili u polja kako bi ublažile učinke poplava i suša. Složene procesije opisane u običajnim knjigama nisu imale previše smisla ako im vjernici nisu svjedočili.²⁰

Značajna novost u 11. stoljeću bila su sve veća i češća hodočašća, što se ogleda u obnovi i širenju hodočasničkih središta uz puteve koji su vodili velikim svetištima. Tri najpoznatija sveta mjesta bili su Jeruzalem, Rim i Compostela, no lokalna svetišta diljem Europe bila su mnogo više darivana. Darivana su svetišta i mjesnog i međunarodnog ugleda, a redovnici su narod poticali na hodočašće, uz obećanje duhovnih blagodati.²¹

Gotovo svaki monaški pothvat (osim dnevne liturgije) tražio je i prisutnost ljudi koji nisu pripadali vjerskoj zajednici. Upute za ceremoniju kojom su odbacivani i osuđivani prijestupnici počinjale su zahtjevom da se ceremonija održi za mise povodom svetkovine u prisutnosti laika te da netko od pripadnika zajednice na narodnom jeziku objasni što se točno zbiva. Slično tomu, javno okupljanje velikog broja ljudi bio je ključan element i prigodom sklapanja mira. Jedno od prvih takvih okupljanja održalo se 989. u Charrouxu, mjestu između Poitiersa i Limogesa. Redovnik i pisac Letald iz Micyja opisao je prenošenje tijela sv. Junienu iz istoimena svetišta blizu Orleansa na spomenuto okupljanje. Objasnio je da je skupina biskupa odlučila okupiti tijela brojnih svetaca zbog nepodnošljive štete koju su Gospodnjemu vinogradu nanosili grešnici. Nije propustio spomenuti da je i puk bio prisutan, iako je, u usporedbi sa svetcima, igrao sporednu ulogu. Slično okupljanje uslijedilo je

²⁰ Foryth, Ilene H. 1972. *The Throne of Wisdom: Wood Sculptures of the Madonna in Romanesque France*. Princeton. 79; Hélot, Pierre; Chastang, M.-L. 1964/65. "Quêtes et voyages de reliques au profit des églises françaises au moyen âge". *Revue d'histoire ecclésiastique*. LIX. 789-822; LX. 5-32.

²¹ *Pellegrinaggi e culto dei santi in Europa fino all prima crociata* (Todi, 1963); Pierre-André Sigal, *Les marcheurs de Dieu, pélerinages et pèlerins au Moyen Age* (Pariz, 1974).

i pet godina kasnije u Limogesu. Proglašen je trodnevni post za kojega su u Limoges bile donesene relikvije iz okolnih crkava. U grad je dolazila delegacija za delegacijom, a međusobno su se raspoznavale prema relikvijama koje su pratile. Praksa sponzoriranja velikih javnih okupljanja bila je tolika novina da su određeni konzervativni elementi izrazili negodovanje i neodobranje. Neki su konzervativni biskupi smatrali da je takvo raspirivanje osjećaja podizalo očekivanja koja su laici gajili od klera te na taj način hranilo zahtjeve za reformom Crkve, ali i pobune u narodu.²²

Još jedna važna uloga koju su laici igrali u ovome razdoblju bila je pomoć pri provedbi duhovnih sankcija. U tisućama povelja sastavljenima diljem Europe između 8. i 12. stoljeća sankcijske klauzule prednost su davale duhovnim, a ne materijalnim kaznama. Studije slučajeva zaključile su da se u prelaske s materijalnih na duhovne sankcije ogleda konačan nestanak svjetovnog sudstva kod Karolinga, dok povratak na materijalne sankcije odražava i povratak pravosuđa kojima su predsjedali sudci s ovlašću upravljanja slučajevima uz potporu redarstva. Povjesničari su pouzdanje vlastelina i crkvenjaka u duhovne sankcije za ovoga razdoblja smatrali pokazateljem propasti pravosudnih ustanova, no zanemarili su dokaze koji progovaraju o načinu funkcioniranja duhovnih sankcija. Takav pristup propušta osloviti sljedeće stavke: laici su morali prisustvovati osudi prijestupnika, riječ osude trebalo je pronijeti zajednicom, prijestupniku su bivale uskraćene sve duhovne blagodati do okončanja uvredljiva ponašanja. K tome, svaki član zajednice koji bi osuđenome pružio utjehu ili pomoć, bio bi *ipso facto* podvrgnut istoj kazni. Ako je takav sustav funkcionirao, a dokazano je da jest, ključni element njegove uspješnosti bilo je izdvajanje prijestupnika iz zajednice, što je bilo moguće jedino uz svjesnu suradnju laika.²³

Na taj način laici nisu samo bili prisutni u monaškom životu, već su u njemu imali i aktivnu ulogu. Ipak, kad je riječ o svakodnevnoj molitvi u sveetištu, djelatnosti koja je predstavljala srž monaštva, čini se da su laici imali tek pasivnu ulogu. Kler i laike nije dijelila samo jezična prepreka, već i teološki jaz, da ne spominjemo i odijeljenost broda i kora koja ih je i fizički odvajala unutar zidova crkve. Ta pasivnost i manjak razumijevanja, kao i prepreke i jaz koji su ih perpetuirali, nisu smatrani nedostacima koje valja ispraviti, već suvislim rezultatom zajedničke vizije društvenog uređenja.

²² Letaldus Monachus, *Delatio corporis s. Juniani in synodum Karrofofensem*, u *PL*, CXXXVII, 823-826. Henri Duplés-Agier (ur.), *Chroniques de Saint-Martial de Limoges* (Pariz, 1874), 6. Léopold Delisle, "Notices sur les manuscrits originaux d'Adémar de Chabannes," *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, XXXV (1896), 290; Georges Duby (prev. Arthur Goldhammer), *The Three Orders: Feudal Society Imagined* (Chicago, 1980), 21-43, 134-139.

²³ Mattoso, José. 1982. *Religiao e cultura no Idade Media Portuguesa*. Lisabon. 394-440; Zimmermann, Michel. 1974. "Protocoles et préambules dans les documents catalans du Xe au XIIe siècle: évolution diplomatique et signification spirituelle". *Mélanges de la Casa de Velasquez*. X. 41-76; Little. 1991. "Spiritual Sanctions in Wales". *Images of Sainthood in Medieval Europe*. Ur. Blumenfeld Kozinski, Renata; Szell, Time. Ithaca. 67-80.

Nekoliko anglosaskih i franačkih pisaca, počevši s Bonifacijem, predvodnikom anglosaskih misija u kontinentalnoj Europi, razložilo je svoju ideju društvenog poretka, objašnjavajući ulogu i međudnose pojedinih slojeva. Njihove ideje uklapaju se u Dumézilov indoeuropski uzorak društvenoga poretka koji se temeljio na tri osnovne funkcije: svećeničkoj, ratničkoj i zemljoradničkoj. Anglosaski redovnik Aelfric 995. godine održao je propovijed u kojoj je definirao tri društvena staleža sukladno njihovoj ulozi u društvu: „*laboratores* su oni koji nas prehranjuju svojim radom, *oratores* su oni koji se za nas zalažu kod Boga, a *bellatores* su oni koji štite naše gradove i brane naše tlo pred neprijateljskim vojskama“. Iako su im se mišljenja kadikad razilazila, svim autorima koji su pisali o toj temi bilo je zajedničko uvjerenje da su funkcije međusobno isključive. Neki su naglašavali da je *oratoresima* bilo zabranjeno nositi oružje: ratovanje je bilo rezervirano za *bellatores*. Nadalje, parazitsko ponašanje kako klera, tako i ratnika pokazuje da nijedna od spomenutih skupina nije htjela sudjelovati u naporima *laboratores*. Jednako je tako molitva bila rezervirana isključivo za *oratores*, ne za kraljeve i zemljoradnike. Ti stručnjaci za molitvu imali su ekskluzivan pristup svetcima i Bogu, ekskluzivan pristup mrtvima te ekskluzivan put spasenju. Ostali članovi društva mogli su s Bogom komunicirati isključivo posredovanjem *oratores*.²⁴

Najveća briga laika koji su hrlili vidjeti svetce i koji su vjerske ustanove obasipali dobrima bila je spasenje. Bili su suočeni s osudom na sve ili ništa koja je vodila ili spasenju s Isusom i svetcima na nebu ili prokletstvu u društvu Sotone u paklu: srednji put poznat pod imenom čistilište tad još nije bio pripremljen. Vjerovali su da na „Sučevu“ odluku ne mogu utjecati izravno, već velikodušnošću prema onima koji su se za njih mogli založiti: prema svetcima i redovnicima. Redovnike i redovnice stoga teško da su mogli smatrati sebičnima zbog njihova isključiva prava na pobožnost. Pobožnost je bila posredničke naravi – jedni članovi društva obnašali su je u ime drugih.

Validacija pozivanjem na Rim

Kad su se Franci sredinom 8. stoljeća umiješali u langobardsku i papinsku politiku Rim je, u usporedbi sa svojim prijašnjim sjajem, bio iznimno ruševan i depopuliran grad. Unatoč tome i dalje je bio najveći grad Europe, a pjesme i vodiči nastali u razdoblju od 7. do 12. stoljeća reklamirali su njegove antičke spomenike i vjerske atrakcije. Usprkos stvarnom, ruševnom Rimu te usprkos protoku emisara i dokumenata na papinskome dvoru, kao i proputovanjima brojnih hodočasnika, svećenika, vladara i vojnika, Rim je u germanskoj Europi ponajprije bio *arche*. Bilo je to izmješteno, mitsko mjesto podrijetla smješteno u davna vremena. Rim je bio mentalni konstrukt na kojemu su njegovi tvorci temeljili svoje identitete i legitimitet. Ključ opstojnosti tog zamišljenog, mitskog grada bili su njegova prošlost te prisutnost apostola i mučenika, a ponajviše sv. Petra.²⁵

²⁴ Duby. *The Three Orders*. 102-105.

²⁵ Pojam „*arche*“ Webster's *Third New International Dictionary* (Springfield, Mass., 1981), 112, definira kao „ono što je postojalo na samome početku, počelo“; na objašnjenju pojma u smislu u kojem ga u ovom radu koristim zahvaljujem Marilyn Robinson Waldman.

Sv. Petar bio je aktivnim čimbenikom rimskoga prestiža, kao što su sveti zaštitnici bili izvor duhovne energije svakoga samostana. Primjerice, otkad su u 8. stoljeću njegove kosti iz Montecassina prenesene u Fleury, sv. Benedikt postao je glavnim akterom povijesti te opatije: ne njezini sposobni opati, ne Benediktovi tjelesni ostatci, već cijeli, živi svetac. Tako je i sv. Petar bio u potpunosti poistovjeđivan s Rimom. U germanskim zemljama bilo je rašireno uvjerenje da je Petar cijeli život proživio u Rimu. Pape su postojali, no u njima i kroz njih djelovao je sv. Petar: važan su društveni čimbenik bili samo zato što su smatrani njegovim nasljednicima.²⁶

Budućnost vjere anglosaskog kraljevstva Northumbrije 663. godine počivala je u rukama kralja Oswyja. Kad je preda se pozvao predstavnike dviju konkurentskih struja, rimokatoličke i irskokatoličke, odabrao je rimsko izaslanstvo zbog njihova časnoga vođe, sv. Petra. Oswy je u svemu obećao poslušnost Petru kako bi mu svetac otvorio vrata raja kad se pred njima zatekne. Svoje rimokatoličko usmjerenje Anglosasi su donijeli Europi, osobito novim crkvama na germanskim prostorima, kao i Francima, koji su rimokatoličanstvo nastavili pronositi kontinentom. Brojne crkve posvećene sv. Petru diljem Europe tek su jedan pokazatelj novoga jedinstva Zapadne Crkve okupljene oko Rima.²⁷

Manjak prestiža papinstva u 9. i 10. stoljeću nije narušio ugled sv. Petra. Slabljenjem carske moći čelnici i utemeljitelji samostana tražili su nove zaštitnike, a mnogi su se okrenuli sv. Petru, u nekim slučajevima sv. Petru i sv. Pavlu. Od postojećih primjera najpoznatiji je povelja o osnutku opatije Cluny. Neki su povelju protumačili kao pokušaj oslobađanja opatije od „svjetovnog“ nadzora, no ta je interpretacija pogrešna, jer povelja sadrži upozorenje kojim utemeljitelj samostana najavljuje sankcije protiv svakoga tko bi pokušao umanjiti ili spriječiti njegovu donaciju. Sankcije se nisu odnosile samo na svjetovne vladare, već i na biskupe pa i na papu. A kad se rimski biskup nije mogao osloniti na svojeg carskog zaštitnika, nije mu preostajao nitko do li sv. Petar.²⁸

Čak je i etnički identitet pojedinih germanskih naroda definiran u odnosu na Rim – ne na poganski grad antike, već na kršćanski Rim Konstantina i njegovih nasljednika. Historije su većim germanskim narodima (Gotima, Francima, Anglosasima i Langobardima) pružale osjećaj smisla i jedinstvenosti: taj žanr klasične književnosti pisan je jezikom Rimljana, a bio je i pridružen rimokršćanskoj teologiji koja je usmjeravala ljudsko djelovanje i davala mu smisao. Germani su postali toliko vezani uz rimsku prošlost da je od 800. godine najveća politička nagrada za germanskog kralja-ratnika bila ni više ni

²⁶ Vauchez. 1973. “Eglise et vie religieuse: Renouveau des méthodes et de problématique d’après trius izvrages récents“. *Annales*. XXVIII. 1042-1045; Head, Thomas. 1990. *Hagiography and the Cult of Saints: the Diocese of Orleans, 800-1200*. New York. 143; Riché. „Soiritality in Celtic and Germanic Society“. 173.

²⁷ Ibid., Beda. 1896. *A History of the English Church and People*. *Baedae opera historica*. Ur. Plummer, Charles. Oxford. I. 188-189.

²⁸ Bredero, Adriaan H. 1985. *Cluny et Citreaux au douzième siècle*. Amsterdam. 2; Southern, Richard W. 1970. *Western Society and the Church in the Middle Ages*. Harmondsworth. 94-97, 103.

manje nego titula rimskoga cara. Iako vjerojatno nije potrebno posebno istaći povezanost Rima i papinstva, papinska presezanja za Rimom eskalirala su u 8. stoljeću i to u obliku privilegija koje je Konstantin navodno podario svojemu suvremeniku papi Silvestru I. Čak i u toj staroj carskoj prijestolnici pravo autoriteta ostvarivalo se pozivanjem na neki stari, mitski Rim. Proizvod istoga mentalnoga sklopa, sličnoga datuma, ali ne i iste političke važnosti kao Konstantinova darovnica bila je i upitna tvrdnja jednog franačkog samostana, čiji su stanovnici tvrdili da su od jednog sedmostoljetnog pape nasljeđovali kletvu protiv neprijatelja. Taj isti papa tvrdio je, pak, da je formulu prvi upora- bio Silvestar i ostavio ju sljedećim papama u naslijeđe.²⁹

Kršćanstvo na koje su se germanski narodi preobratili odavno nije bilo kršćanstvo izniklo u Palestini u doba apostola, već njegova romanizirana ina- čica. Misionari koji su im pristupili bili su ne samo navjestitelji evanđeoske vjere, već i rimske civilizacije. Ta zbrka očituje se i u činjenici da se religija koju su misionari naviještali temeljila na tekstu koji su poznavali isključivo na latinskom, jeziku koji nije bio materinim jezikom ni prvih kršćana, ni po- tencijalnih germanskih preobraćenika. Nijedna vjeroispovijedna formula nije imala težinu ako nije bila zapisana ili izrečena na latinskom. Čak su se i pri- padnici klera iz redova novopreobraćenih naroda uz svoju germansku kulturu (ili, pak, umjesto nje) poistovjećivali s *Romanitasom*. Neki su anglosaski misi- onari čak odbacili svoja „nezgrapna“ i „barbarska“ germanska imena u korist milozvučnih latinskih imena rimskih mučenika. Najpoznatiji je primjer pret- hodno spomenutog Bonifacija, glavnog misionara u Germaniji, čije je ime ne- koć bilo Winfrith. U istome je duhu Danijel, biskup Winchestera, Bonifaciju tijekom 720-ih poslao pismo u kojem Anglosase, pa tako i sebe, poistovjećuje s rimskom kulturom. Kako bi opravdao misije čini se da je Danijel u svojoj predodžbi Winchester izmjestio u Provansu ili Toskanu: „Kršćani posjedu- ju zemlje bogate uljem, vinom i drugim dobrima, a nevjernicima preostaju prostori okovani hladnoćom u kojima njihovi bogovi, protjerani sa svijeta, navodno vladaju“.³⁰

Svećenici diljem Europe svojim su crkvama nastojali osigurati auten- tičnost pribavljanjem relikvija rimskih svetaca. Osobito tijekom 9. stoljeća profilirali su se trgovci čiji su specijalitet bile relikvije rimskih svetaca, a kupci franački samostani. Posebnu povezanost Anglosasa i Rima naglasio je i po- sjet kralja Knuta Rimu 1027. godine, no još više posjeti brojnih redovnika i misionara. U Rimu su nabavljali ne samo relikvije, već i knjige koje su dali prepisivati za vlastite knjižnice, ubrzo među boljima u Europi, ali i osigurali papin blagoslov za svoje aktivnosti. Nije ni čudo da je „grob apostola“ uskoro postao standardnim toposom u životu svetca. Naravno, životopisi onih rijet- kih franačkih svetaca koji su živjeli prije širenja anglosaskog utjecaja u Europi

²⁹ Peters, Edward. 1974. Uvod u Pavla Đakona. *History of the Lombards*. Phi- ladelphia. XIII-XVII; Loenertz, Raymond J. 1974. „*Constitutum Constantini*: destinataires, auteur, date”. *Aevum*. XLVIII. 3. 199-245; Little. 1975. „Formu- les monastiques de malédiction aux IXe et Xe siècle”. *Revue Mabillon*. LVIII. 377-399.

³⁰ *MGH. Epistolae*. III. 271-273.

ne spominju putovanja u Rim, no devetostoljetnim redakcijama i doradama životopisa dodavana je upravo ta stavka: posjet *ad limina apostolorum*.³¹

Formativno razdoblje liturgije u Zapadnoj Crkvi podudara se s ranijim stoljećima romanike, a započelo je, otprilike, u doba uspona karolinške dinastije. Međutim, *Rimski misal*, simbol autentičnosti i univerzalne primjenjivosti, na pozornicu je stupio tek četiri stoljeća kasnije. Liturgija u Germana dotad je varirala od naroda do naroda (katkad ju je oblikovala lokalna germanska kultura): vjeroispovjedne formule nisu bile točno utvrđene, već su služile kao predložak za improvizaciju, a česte su bile i osebujne prakse koje su legitimitet stekle višestoljetnom uporabom. Najraniji pokušaji sabiranja mjerodavnih tekstova na Zapadu te primoravanja vjernika da ih slijede nisu poduzeti na poticaj rimskih papa već franačkih vladara, a spomenuti proces proveden je sjeverno od Alpa.³²

Za misno slavlje sastavljane su i umnožavane liturgijske knjige, najčešće ordinariji i sakramentari. Ordinariji su donosili upute za održavanje mise, dok su sakramentari sadržavali sve misniku potrebne tekstove, ponajprije molitve i njihove brojne inačice (ali ne i upute za ceremoniju). Ni jedna, ni druga knjiga sama nije sadržavala cjelovite podatke potrebne za slavljenje mise. Predlošci za liturgijske knjige bili su sastavljeni u Rimu, no najstariji sačuvani primjerci proizvedeni su na franačkom tlu. Najutjecajniji sakramentari nazivani su po papama, što upućuje na činjenicu da su pape bili njihovi pokrovitelji, ako ne i sastavljači: Gelazijev, Grgurov i Hadrijanov sakramentar. Međutim, spomenuti sakramentari sadrže elemente datuma mlađih od papa koje spominju i svi su, zapravo, spoj franačkih i rimskih tekstova i praksi.³³

Mise koje su smjeli držati samo biskupi sadržane su u liturgijskim knjigama zvanima pontifikali. Najvažnija inačica poznata je pod nazivom *Rimsko-germanski pontifikal*, a sastavljena je u Mainzu između 950. i 970. i potom često umnažana. Još jedna liturgijska inovacija 10. stoljeća bila je uvođenje notacije u korale. Kao i u slučaju sakramentara, koji su predstavljani kao rimsko (ili, pobliže, papinsko) naslijeđe (iako je riječ o spoju rimskih i franačkih elemenata novijega datuma), tako je i uvođenje notacije, pa čak i pjevanja, pripisivano papi Grguru I. Velikom. Od pojave notacije u 10. stoljeću glazbeni rukopisi prikazivali su tog šestostoljetnog papu kako pisaru diktira ne samo riječi, već i note.³⁴

³¹ Geary, Patrick. 1990. *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton. 44-49. Za St. Wandrillea vidi: *Acta sanctorum*. Iulii. V. 265-271, 272-281; posjet Rimu nalazi se u drugom životopisu, 275. Za sv. Amanda vidi: *MGH. Scriptores rerum Merovingicarum*. V. 434.

³² Vogel, Cyrille (prev. Storey, William; Rasmussen, Neils). 1986. *Medieval Liturgy: An Introduction to the Sources*. Washington. 4; Dix, Gregory. 1982. *The Shape of the Liturgy*. New York. 546-584.

³³ Za ordinarije vidi: *Dictionnaire de Spirtualité*. IX. 903; Ur. Andrieu, Michel. 1931. *Les Ordines Romani du haut moyen âge*. Louvain. 1948-51, 1956-61; reprint 1960-65, 5v). Za sakramentare vidi: Ur. Deshusses, Jean 1971. *Le sacramentaire grégorien*. Fribourg.

³⁴ Ur. Vogel, Cyrille; Elze, Reinhard. 1963-72. *Le Pontifical Romano-Germanique*. Vatikan. 3v.; Treitler, Leo. 1974. "Homer and Gregory: the Transmission of Epic Poetry and Plainchant". *Musical Quarterly*. LX. 333-372; *ibid.* 1984. "Reading and Singing: On the Genesis of Occidental Music-Writing". *Early Music History*. IV. 135-208.

I druga su se djela pozivala na Rim i *Romanitas*, osobito *Pseudoizidorovi dekretali*, franačka zbirka crkvenih zakona koja je nastala u 9. stoljeću i sadržala mnoge krivotvorene papinske dokumente. Do kraja stoljeća *Dekretali* su postali dijelom papinskog zakonskog repertoara i uslijed toga redovito su citirani. A tu je i dramatična gesta orleanskog plemića Odolrika, koji je krajem 10. stoljeća tijelo svojeg oca donio u Rim kako bi bilo pokopano u blizini bazilike, a shodno tome i tijela sv. Petra. Taj slučaj podsjeća na Odila, opata Clunyja, koji je, osjetivši da mu se bliži smrt, odlučio poći u Rim kako bi tamo umro. Kako li je otužan bio način na koji su ti prekoalpski provincijalci Rim štovali kao relikviju. Kako li se samo njihov svjetonazor razlikovao od onoga sv. Augustina i njegova brata koji su 397. godine, kad su Carstvo i njegova prijestolnica i dalje cvjetali, žurili svoju majku Moniku iz Rima dovesti kući u Sjevernu Afriku kako bi mogla umrijeti u svojem rodnom gradu.³⁵

Ključne elemente tog razdoblja vjerske povijesti jasnije vidimo u svjetlu inovacija koje su uslijedile u 12. i 13. stoljeću, nedugo nakon njegova kraja. Protivno isključivo monaškoj naravi romaničkog kršćanstva, vjerski život zakoračio je u vitalno, inovativno razdoblje. Jedan povjesničar čak ga je opisao kao „evanđeosko buđenje“ koje je Novi zavjet pretpostavilo Starome. Protagonisti toga razdoblja bili su toliki revolucionari da su prigrlili marginalnost, koju je zamalo ugrozio njihov skorašnji uspjeh. Neki su isticali ideju da je Evanđelje jedino istinsko vjersko „pravilo“. Monopol redovnika smijenila je neočekivana pojava pustinjaka, reformatora samostana, kanonika, lutajućih propovjednika i, konačno, fratara, koji su nudili nove i stubokom drukčije modele svetosti i duhovnosti.³⁶

Kad su prevrati u crkvenim redovima iznjedrili novi, naglašeno laički oblik duhovnosti, religija je prestala biti domenom elite i posredovanim iskustvom. Laike se, uglavnom na inicijativu fratara, poticalo da se bar jednom godišnje ispovijede i o Uskrsu pričeste. Poučavalo ih se Očenašu i poticalo da se mole. Pojavom prvih prijevoda Biblije na narodne jezike oslabio je monopol klera na pismenost. Laičke bratovštine osiguravale su sve potrebne mehanizme, ali i opravdanja, za pružanje pomoći članovima i siromasima. Logičan ishod programa fratara bio je laike uvesti u duhovni život, a u isto se vrijeme pojavila i za ono doba radikalna ideja da jednog dana više neće postojati potreba za vjerskim redovima pa ni za klerom. I obični laici mogli su voditi posvećene živote.³⁷

³⁵ Fuhrmann, Horst. 1973. *Einfluss und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen*. Stuttgart II. 237-353; Head. *Hagiography and the Cult of Saints*. 257-259; Henriot. „Saint-Odilon devant la mort“. 229; Sveti Augustin (prev. Richard Pine-Coffin). 1988. *Confessions*. Harmondsworth. 199.

³⁶ Chenu Marie-Dominique (prev. Jerome Taylor i Little). 1968. *Nature, Man, and Society: Essays on New Theological Perspectives in the Latin West*. Chicago 239-269; Bolton, Brenda. 1983. *The Medieval Reformation* London.

³⁷ Vauchez. „Lay People's Sanctity in Western Europe: Evolution of a Pattern (Twelfth and Thirteenth Centuries)“. Ur. Blummenfeld-Kozinski; Szell. *Images of Sainthood*. 21-32; Little. 1988. *Liberty, Charity, Fraternity: Lay Religious Confraternities at Bergamo in the Age of the Commune*. Northampton. 13-15, 49-55; Ur. Goebel, Franz. 1905. *Bertholds Predigten*. Regensburg. 282.

Konačno, što se uloge Rima tiče, Zapadna Crkva više nije bila romaničkom, već rimskom. Papinstvo se temeljem kanonskog prava (koje se, pak, temeljilo na rimskom pravu) nametnulo kao vrhovni crkveni autoritet, a pape su napustili titulu „namjesnika sv. Petra“ u korist univerzalnije titule „Kristova namjesnika“. *Rimski misal* unio je jednodobnost tamo gdje je u liturgiji prije postojala raznolikost. Biskupska hijerarhija, prosjački redovi i sveučilišta podređeni su papinom izravnom nadzoru. U Rimu su se okupljali brojni namjernici koji su tražili ispunjenje svojih zahtjeva. Pa ipak, kako je Brentano rekao: „Trnovite sadnice ruža i jame katrana“, priječile su pristup papinskom dvoru, osobito „autsajderima“. Neki od tih molitelja preminuli su u Rimu, a nadživjeli su ih njihovi zahtjevi koji su odavno otišli u zastaru. Godine Gospodnje 1300. nebrojeni ljudi nahrupili su u grad kako bi iskoristili jedinstvenu priliku: željeli su dobiti papinsku indulgenciju koja se navodno dijelila početkom novoga stoljeća. Istraživanje kurije pokazalo je da trač nije povijesno utemeljen, međutim, vjernike ipak nitko nije otjerao. I tako je rođena tradicija papinskog jubileja. Privlačnost Rima više se nije temeljila na božanskoj prisutnosti prvoga među apostolima, već na materijalnoj moći papinstva.³⁸

Unatoč tim promjenama koje su isprepletene s eksplozivnim rastom stanovništva i pojavom novog, komercijalnog gospodarstva u razdoblju između 1150. i 1350, monaštvo, zalaganje klera za laike kod Boga i tajanstvena privlačnost Rima nisu posve iščezli. Njihova se sudbina ogleda u sudbini romaničkih crkava: u gradovima koji su napredovali i rasli diljem Europe te su se crkve dograđivale ili bivale građene iznova, kao u slučaju Westminsterske opatije i katedrale u Firenci. Neke od njih ostale su netaknute i nastavile djelovati, poput onih u Speyeru i Bresciji. Druge su, pak, preživjele, no uz njihov su bok nicale osjetno veće crkve građene u novom, gotičkom stilu, kao u Ferrari ili, iako kasnijeg datuma, u Salamanci. Posljednji je slučaj najprimjerenija metafora za shvaćanje sudbine romaničkog kršćanstva. U Europi 12. i 13. stoljeća oblikovana je nova vrsta religioznosti koja nije zamijenila staru, već joj stala uz bok.

³⁸ Morris, Colin. 1989. *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford; Brezzi, Paolo. 1975. *Storia degli anni santi* Milano. 19–36; Brentano, Robert. 1988. *Two Churches: England and Italy in the Thirteenth Century*. Berkeley. 10.